

Magdalena Staniaszek, Dorota Kubiak
(Uniwersytet Łódzki)

Instytucjonalny system resocjalizacji nieletnich w Polsce

1. Rys historyczny

Na przestrzeni lat podejmowano liczne działania mające na celu stworzenie odpowiednich uregulowań prawnych dotyczących nieletnich. Pierwsze rozwiązania prawne pojawiły się w latach 20. XX w. W 1921 r. powstał projekt ustawy o sądach dla nieletnich, który charakteryzował się opiekuńczym podejściem do nieletnich. Mimo uchwalenia, projekt nie wszedł w życie z przyczyn finansowych.

W kodeksie karnym z 1932 r. pojawił się rozdział dotyczący postępowania z nieletnimi. Kodeks wprowadził dwutorowy system traktowania nieletnich, wyodrębniając reakcje na popełnienie czynu zabronionego prawem karnym oraz środki opieki i wychowania stosowane wobec dzieci i młodzieży dopuszczającej się innego rodzaju niewłaściwych zachowań.

W 1968 r. powstał projekt ustawy o zapobieganiu oraz zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich, w którym przewidziano postępowanie opiekuńczo-wychowawcze, a także postępowanie naprawcze. Natomiast w 1971 r. powstał projekt ustawy o ochronie młodzieży przed demoralizacją, w którym działania sprowadzone były do stosowania wobec nieletnich środków wychowawczych, leczniczych, poprawczych i zabezpieczających¹. Obrazuje to, że

tradycja polskiej myśli resocjalizacyjnej wyrasta z ideału opieki i pomocy wobec tych, którzy na skutek posiadanych defektów (w zakresie wyposażenia biologicznego, psychologicznego, socjalizacyjnego) nie mogą bądź nie potrafią funkcjonować w społeczeństwie w sposób, jaki czynią to „pełnosprawne” osoby².

¹ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2007, s. 271-297.

² M. Sztuka, *Pedagodzy i aktuariusze (odpowiedź na artykuł B. Stańdo-Kaweckiej, „O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie”)*, „Probacja” 2011, nr 2, s. 137.

Obecnie obowiązującym aktem prawnym jest ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich³. Ustawa w swoich założeniach propaguje opiekuńczo-wychowawczy model postępowania z nieletnimi, który opiera się na koncepcji „dziecka w zagrożeniu”. Koncepcja ta zakłada podejmowanie działań na rzecz nieletniego, które mogą przerwać lub osłabić proces demoralizacji, sprzyjając w ten sposób zmianom osobowości nieletniego⁴.

Jednak, jak wskazuje Andrzej Marek⁵, sam model opiekuńczy jest niekonsekwentny, gdyż pojawiają się w nim elementy charakterystyczne dla modelu jurydycznego – możliwość karania nieletnich na podstawie kodeksu karnego. Oznacza to, że nieletni jest osobą zdolną do ponoszenia odpowiedzialności karnej za swoje czyny. W takiej sytuacji istnieje możliwość orzeczenia kary nawet do 25 lat pozbawienia wolności, co jest niezgodne z Regułami Pekińskimi⁶. Niezgodne jest również wykonywanie kary pozbawienia wolności orzeczonej wobec nieletnich, gdyż nie ma dla nich odrębnych zakładów karnych lub wydzielonych oddziałów. Nieletni odbywają karę pozbawienia wolności w zakładach karnych dla młodocianych, czyli razem z dorosłymi sprawcami przestępstw⁷.

W ostatnich latach w Polsce podejmowano próby reformy prawa dla nieletnich. Trwały prace nad projektem nowego kodeksu dla nieletnich, który miał być kompilacją przepisów prawa materialnego, procesowego i wykonawczego. Projekt ten miał charakter karnistyczny i bardziej odzwierciedlał model represyjny i jurydyczny niż opiekuńczy. Kodeks ten spotkał się z krytyką, m.in. za nadmierny formalizm procedury, i nie uzyskał akceptacji Krajowej Rady Sądownictwa. Kolejnym projektem było Prawo nieletnich, które przewidywało jednolitą procedurę, rezygnując z obecnie obowiązującej dwoistej procedury opiekuńczo-wychowawczej i poprawczej, przewidzianej w ustawie. Jednak i ten projekt spotkał się z wyraźną krytyką⁸. Oba projekty zakładały opra-

³ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz. U. 1982, nr 35, poz. 228.

⁴ J. Kuszał, *Nieletni – nierozwiązany problem polskiego systemu resocjalizacji*, „Resocjalizacja Polska” 2011, nr 2, s. 189.

⁵ A. Marek, *Uwagi o reformie prawa dotyczącego nieletnich*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. 29–30, s. 383–391.

⁶ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (“Beijing Rules”), 1985, <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm> [dostęp: 23.07.2014].

⁷ V. Konarska-Wrzošek, *Problem potrzeby i celowości zmian zasad odpowiedzialności i postępowania z nieletnimi*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. 29–30, s. 349–359.

⁸ A. Marek, *Uwagi o reformie prawa...*, s. 383–391.

cowanie jednolitego modelu postępowania, który łączyłby stosowanie środków ochronnych i wychowawczych wobec nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji czy nieprzystosowania społecznego oraz nieletnich sprawców czynów karalnych.

2. Środki zapobiegania oraz zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich

Zgodnie z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich pojęcia „nieletni” używa się:

- w stosunku do osób, które nie ukończyły lat 18, celem zapobiegania i zwalczania demoralizacji;
- w stosunku do osób, które dopuściły się czynu karalnego po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyły lat 17 i toczy się wobec nich postępowanie w sprawach o czyny karalne;
- w stosunku do osób, względem których zostały orzeczone środki wychowawcze lub poprawcze, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby lat 21 i nastąpiło wykonanie tych środków.

Istotne jest obniżenie granicy wieku (17 lat) w stosunku do prawnej pełnoletności wyznaczonej przez polskie prawo (art. 10 § 1 kodeksu cywilnego⁹). Obniżenie wieku do 17 lat może wynikać z dwóch przyczyn:

- czyn karalny pośród wszystkich zachowań bezprawnych jest zachowaniem na tyle szkodliwym z punktu widzenia porządku społecznego, iż zasadne jest wcześniejsze stawianie jego sprawcy podwyższonych wymagań;
- popełnienie czynu karalnego może świadczyć o faktycznie wcześniejszym osiągnięciu przez daną osobę stopnia dojrzałości, niż przewiduje to ogólna norma¹⁰.

W Dziale II ustawy zostały wskazane środki zapobiegania i zwalczania demoralizacji oraz przestępczości nieletnich. Wobec nieletniego mogą być stosowane środki wychowawcze i środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym. Kara może być orzeczona tylko w wypadkach przewidzianych prawem, jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego.

Celem zapobiegania oraz zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich sąd rodzinny może wobec nieletniego zastosować następujące środki (które można podzielić na grupy) (art. 6 ustawy):

⁹ *Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego, Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 6.

¹⁰ R. Borowski, D. Wysocki, *Instytucje wychowania resocjalizującego*, Wyd. Naukowe Novum, Płock 2001, s. 16.

– środki perswazji: udzielić upomnienia; zobowiązać do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego bądź społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach bądź miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia;

– środki związane z nadzorem: ustanowić nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna; ustanowić nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania

– udzielających poręczenia za nieletniego; zastosować nadzór kuratora;

– środki oddziaływania w grupie rówieśniczej: skierować do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją;

– środki dodatkowe: orzec zakaz prowadzenia pojazdów; orzec przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego;

– umieszczenia: orzec **umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym** albo w rodzinie zastępczej zawodowej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnim; orzec **umieszczenie w zakładzie poprawczym**;

– inne środki: zastosować inne środki zastrzeżone w niniejszej ustawie do właściwości sądu rodzinnego, jak również zastosować środki przewidziane w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, z wyłączeniem umieszczenia w rodzinie zastępczej spokrewnionej, rodzinie zastępczej niezawodowej, placówce wsparcia dziennego, placówce opiekuńczo-wychowawczej i regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej.

Środki wychowawcze mogą być stosowane wobec nieletnich, którzy przejawiają cechy demoralizacji lub dopuścili się czynu karalnego. Mogą one zostać zmienione lub uchylone w wyniku postępowania odwoławczego bądź w trakcie postępowania wykonawczego (art. 79 ustawy). Środki wychowawcze mogą być stosowane kumulatywnie. Natomiast ustawa przewiduje zastosowanie wobec nieletniego tylko jednego środka poprawczego, którym jest umieszczenie w zakładzie poprawczym.

Według ustawy wykonywanie środków wychowawczych i środka poprawczego ma na celu wychowanie nieletniego na świadomego i uczciwego obywatela. Odbywa się ono z uwzględnieniem wskazań na-

uki i doświadczeń pedagogicznych. Działalność wychowawcza powinna zmierzać przede wszystkim do wszechstronnego rozwoju osobowości i uzdolnień nieletniego oraz do kształtowania i utrwalania w nim społecznie pożądanej postawy i poczucia odpowiedzialności, tak, by był on odpowiednio przygotowany do społecznie użytecznej pracy. Wykonywanie środków powinno też doprowadzić do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego. Do wykonywania środków można włączyć również organizacje młodzieżowe i inne organizacje społeczne.

Środki wychowawcze są stosowane w szczególności wobec nieletnich o nieznacznym stopniu demoralizacji. Celem niektórych z nich jest np. naprawienie szkody, polegające na wykonaniu wobec pokrzywdzonego określonej pracy lub innych świadczeń, albo wykonaniu określonych świadczeń na rzecz społeczności lokalnej. Mogą one spełniać bardzo istotną funkcję wychowawczą, gdyż pozwalają na uświadomienie nieletniemu konsekwencji negatywnego zachowania i mogą sprzyjać kształtowaniu wrażliwości nieletnich na innych ludzi¹¹.

Do środków wychowawczych należy środek w postaci **umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym**, który ma charakter środka stacjonarnego (izolacyjnego). Nieletni zostaje umieszczony w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, zapewniającym mu całkowitą opiekę. Środek ten powinien być orzekany w ostateczności, gdy środki wolnościowe, wykonywane w naturalnym środowisku nieletniego, nie przyniosły oczekiwanych rezultatów lub nie rokują osiągnięcia korzystnych zmian w jego osobowości i zachowaniu się, ponieważ nie są adekwatne do jego potrzeb wychowawczych¹².

Wobec nieletniego, zgodnie z art. 12 ustawy, można zastosować środki leczniczo-wychowawcze. Dotyczy to przede wszystkim nieletnich, u których stwierdzono wystąpienie: upośledzenia umysłowego, choroby psychicznej, innego zakłócenia czynności psychicznych lub nałogowego używania alkoholu albo innych środków celem wprowadzenia się w stan odurzenia.

Do środków leczniczo-wychowawczych zalicza się umieszczenie nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub w odpowiednim zakładzie leczniczym. W przypadku, kiedy zachodzi potrzeba zapewnienia nieletniemu jedynie opieki wychowawczej, można go umieścić w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Natomiast gdy nieletni jest upośledzony umysłowo w stopniu głębokim i wymaga jedynie opieki, zostaje umieszczony w domu pomocy społecznej.

¹¹ B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Zakamycze, Kraków 2000, s. 239.

¹² B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 243.

Art. 10 ustawy przewiduje, iż wobec nieletniego można zastosować środek poprawczy poprzez umieszczenie go **w zakładzie poprawczym**. Podstawą do orzeczenia tego środka jest:

- popełnienie przez nieletniego czynu karalnego o znamionach przestępstwa;
- charakter i okoliczności czynu;
- wysoki stopień demoralizacji sprawcy;
- stwierdzona lub przewidywana nieskuteczność środków wychowawczych.

Środek ten może zostać orzeczony w postaci bezwzględnej lub z warunkowym zawieszeniem wykonania, gdy właściwości i warunki osobiste nieletniego, warunki środowiskowe, okoliczności i charakter jego czynu uzasadniają przypuszczenie, że cele wychowawcze zostaną osiągnięte bez natychmiastowego umieszczenia go w takim zakładzie. Zawieszenie wykonania wspomnianego środka następuje na okres próby, który wynosi od 1 do 3 lat. W tym okresie ma miejsce zastosowanie wobec nieletniego środków wychowawczych. Warunkowe zawieszenie może zostać odwołane w przypadku negatywnego przebiegu próby, czyli zachowanie nieletniego wskazuje na jego dalszą demoralizację lub gdy nieletni uchyla się od wykonywania nałożonych na niego obowiązków albo od nadzoru. Skutkiem odwołania warunkowego zawieszenia jest umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym.

Nadzór nad wykonywaniem orzeczeń w sprawach nieletnich został powierzony sędziom rodzinnym¹³.

3. Charakterystyka młodzieżowych ośrodków wychowawczych i młodzieżowych ośrodków socjoterapii

Zadania i zasady funkcjonowania młodzieżowych ośrodków wychowawczych i młodzieżowych ośrodków socjoterapii regulują m.in. następujące dokumenty:

- 1) ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. 1982, nr 35, poz. 228, z późn. zm.),
- 2) ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. 2011, nr 149, poz. 887, z późn. zm.),
- 3) ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. 1991, nr 95, poz. 425, z późn. zm.),

¹³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 czerwca 2009 r. w sprawie szczegółowego sposobu, zakresu trybu sprawowania nadzoru nad wykonywaniem orzeczeń w sprawach nieletnich, Dz. U. 2009, nr 107, poz. 894.

4) ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2004, nr 64, poz. 593, z późn. zm.),

5) rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 grudnia 2011 r. w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (Dz. U. 2011, nr 296, poz. 1755),

6) rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 czerwca 2009 r. w sprawie szczegółowego sposobu, zakresu trybu sprawowania nadzoru nad wykonywaniem orzeczeń w sprawach nieletnich (Dz. U. 2009, nr 107, poz. 894),

7) rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 lutego 2012 r. w sprawie zasad i trybu wykonywania nadzoru nad nieletnim przez kuratorów sądowych, sposobu wykonywania obowiązków przez organizacje młodzieżowe lub inne organizacje społeczne, zakłady pracy i osoby godne zaufania oraz sposobu kontrolowania obowiązków nałożonych na rodziców lub opiekuna nieletniego (Dz. U. 2012, poz. 228),

8) rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach (Dz. U. 2011, nr 109, poz. 631),

9) rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych i niedostosowanych społecznie w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz ośrodkach (Dz. U. 2010, nr 228, poz. 1489),

10) rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w przedszkolach, szkołach i oddziałach ogólnodostępnych lub integracyjnych (Dz. U. 2010, nr 228, poz. 1490),

11) rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. 2013, poz. 532).

Zgodnie z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich do dnia 31 grudnia 2011 r. nieletni, na wniosek sądu, mógł zostać umieszczony w młodzieżowym ośrodku socjoterapii. Od dnia 1 stycznia 2012 r. może tam zostać umieszczony tylko na wniosek rodziców. Obecnie w młodzieżowych ośrodkach socjoterapii przebywają zarówno nieletni

umieszczeni tam decyzją sądu, jak i wychowankowie umieszczeni na prośbę rodziców.

Zakładanie młodzieżowych ośrodków wychowawczych i młodzieżowych ośrodków socjoterapii należy do zadań własnych powiatu.

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 grudnia 2011 r.¹⁴ Ośrodek Rozwoju Edukacji¹⁵ w Warszawie odpowiada za ogólnopolski system kierowania nieletnich do placówek resocjalizacyjnych resortu edukacji.

Ośrodek Rozwoju Edukacji, na podstawie postanowienia sądu rodzinnego, który nakazał zastosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, wskazuje placówkę, w której umieszczany jest nieletni. Bezpośrednio po przybyciu do ośrodka nieletni odbywa rozmowę z dyrektorem placówki, podczas której zapoznaje się ze swoimi prawami, obowiązkami i zasadami pobytu w ośrodku.

W myśl rozporządzenia z dnia 12 maja 2011 r.¹⁶ **młodzieżowe ośrodki wychowawcze** są prowadzone dla dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie, wymagających specjalnej organizacji nauki, metod pracy, wychowania i resocjalizacji, jako placówki resocjalizacyjno-wychowawcze. Natomiast dla dzieci i młodzieży z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim ośrodki te mają charakter resocjalizacyjno-rewalidacyjny. Zadaniem młodzieżowego ośrodka wychowawczego jest eliminowanie przyczyn i przejawów niedostosowania społecznego oraz przygotowanie wychowanków do życia zgodnego z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi.

Natomiast **młodzieżowe ośrodki socjoterapii** są prowadzone dla dzieci i młodzieży, które z powodu zaburzeń rozwojowych, trudności w uczeniu się i zaburzeń w funkcjonowaniu społecznym są zagrożone niedostosowaniem społecznym i wymagają specjalnej organizacji nauki, metod pracy, wychowania i socjoterapii. Do zadań młodzieżowego ośrodka socjoterapii należy eliminowanie przyczyn i przejawów zaburzeń zachowania, a także przygotowanie wychowanków do życia zgodnego z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi.

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 grudnia 2011 r. w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, Dz. U. 2011, nr 296, poz. 1755.

¹⁵ Ośrodek Rozwoju Edukacji – www.ore.gov.pl.

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach, Dz. U. 2011, nr 109, poz. 631.

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 12 maja 2011 r.¹⁷ i 27 grudnia 2011 r.¹⁸ do zadań młodzieżowego ośrodka wychowawczego należy:

- zapewnienie wychowankom całodobowej opieki;
 - zapewnienie każdemu nieletniemu warunków niezbędnych do nauki, wychowania, resocjalizacji i terapii, w tym warunków bezpiecznego pobytu;
 - zapewnienie udziału w indywidualnych lub grupowych zajęciach resocjalizacyjnych, terapeutycznych, rewalidacyjnych oraz profilaktyczno-wychowawczych, sportowych, turystycznych, rekreacyjnych, w tym zajęciach organizowanych na świeżym powietrzu w wymiarze co najmniej dwóch godzin dziennie, o ile pozwalają na to warunki atmosferyczne;
 - zapewnienie udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych, zajęciach rozwijających zainteresowania i szczególne uzdolnienia;
 - pokrycie kosztów wyżywienia, zaopatrzenia wychowanka w odzież, obuwie, środki czystości i środki higieny osobistej oraz leki, okulary, podręczniki i pomoce szkolne, a także kieszonkowe;
 - opracowanie dla każdego nieletniego indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego;
 - informowanie nieletniego o przebiegu jego procesu resocjalizacyjnego lub terapeutycznego i możliwości wpływania na jego przebieg.
- Zadania młodzieżowego ośrodka wychowawczego i młodzieżowego ośrodka socjoterapii realizowane są poprzez:

- organizowanie zajęć resocjalizacyjnych, terapeutycznych, rewalidacyjnych i profilaktyczno-wychowawczych, które umożliwiają wychowankom nabywanie umiejętności życiowych, ułatwiających prawidłowe funkcjonowanie w środowisku rodzinnym i społecznym;
- organizowanie i udzielanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej w formach, o których mowa w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r.¹⁹

Działania wychowawcze, prowadzone w ośrodkach przez wychowawców, ograniczają się często do:

- nadzoru i pomocy wychowankom w odrabianiu lekcji;
- pilnowania wykonywania obowiązków związanych z pobytem na grupie (dyżury porządkowe, dbanie o higienę osobistą);

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 grudnia 2011 r. w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich...

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz. U. 2013, poz. 532.

- zapewnienia bezpieczeństwa i prawidłowego rozwoju psychofizycznego podopiecznych;
- indywidualnego oddziaływania wychowawczego (rozmowy, pomoc w rozwiązywaniu bieżących problemów);
- zapoznania wychowanków z przepisami prawa, sytuacją w kraju i na świecie²⁰.

Młodzieżowy ośrodek wychowawczy prowadzi działalność w ciągu całego roku kalendarzowego jako placówka, w której nie są przewidziane ferie szkolne. W młodzieżowym ośrodku wychowawczym i młodzieżowym ośrodku socjoterapii zatrudnieni są:

- nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych;
- specjaliści, posiadający kwalifikacje odpowiednie do rodzaju prowadzonych zajęć;
- inni pracownicy.

Działalność placówki może zostać wsparta świadczeniami wolontariuszy.

Wychowawca grupy wychowawczej realizuje z podopiecznym placówki indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji z dnia 17 listopada 2010 r.²¹

Podstawową formą organizacyjną pracy z wychowankiem w młodzieżowym ośrodku wychowawczym i młodzieżowym ośrodku socjoterapii jest grupa wychowawcza, w której liczba wychowanków wynosi do 12 i opiekuje się nią wychowawca grupy wychowawczej.

W skład młodzieżowego ośrodka wychowawczego i młodzieżowego ośrodka socjoterapii wchodzi co najmniej jedna ze szkół: szkoła podstawowa specjalna, gimnazjum specjalne, szkoła ponadgimnazjalna specjalna.

4. Placówki resocjalizacyjne jako instytucje totalne

Należy podkreślić, że zarówno młodzieżowy ośrodek wychowawczy, jak i młodzieżowy ośrodek socjoterapii zalicza się do instytucji totalnych²². Totalny charakter przejawia się zarówno w podziale na wy-

²⁰ J. Bambynek, *Nowatorskie metody pracy wychowawczej*, [w:] A. Gęsiarz, J. Dawczyk, T. Michałowski (red.), *Resocjalizacja: między teorią a praktyką. Materiały wydane z okazji 50-lecia Ośrodka*, Herby 2007, s. 25.

²¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych i niedostosowanych społecznie w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz ośrodkach, Dz. U. 2010, nr 228, poz. 1489.

²² E. Goffman, *Instytucje totalne*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2011.

chowawców (kadra ośrodka) i wychowanków, systemie kar i nagród, standaryzacji i depersonalizacji (wychowankowie są traktowani jednako), jak i w architekturze samego budynku.

Według Ervinga Goffmana²³ istota instytucji totalnych wynika z jedności miejsca, czasu i akcji, gdyż cała aktywność jednostki odbywa się w ograniczonej przestrzeni życiowej, zgodnie z odgórnie narzuconym regulaminem, w toku bezpośredniej komunikacji z udziałem tych samych i ograniczonych liczebnie członków, którzy rytualnie i w sposób ściśle zaplanowany wykonują te same lub podobne czynności, podlegające ścisłej kontroli i mające charakter przymusowy. Instytucja totalna cechuje się w szczególności: ograniczeniem przestrzeni, intymności i swobody, nadmierną kontrolą zewnętrzną, przymusem działania i jednorodnością celu, dualistyczną strukturą społeczną, przejęciem odpowiedzialności za podopiecznych, standaryzacją i depersonalizacją podopiecznych, wymogiem adaptacji i przymusowym przekształceniem osobowości, odchodzeniem przez podopiecznych od dotychczas pełnionych ról społecznych, absolutyzmem władzy, systemem przywilejów, rytuałami instytucjonalnymi, wtórnym przystosowaniem.

Totalność instytucji przejawia się w następujących aspektach:

- społeczność jest podzielona na: podopiecznych, którzy znajdują się w instytucji wbrew swej woli i najczęściej mają ściśle określony czas przebywania oraz personel, który w instytucji realizuje swoje zadania zawodowe;

- społeczność skazanych jest pozbawiona swobody w zakresie kontaktów zewnętrznych oraz decydowania o większości aspektów swojego życia wewnątrz instytucji, a także często jest pozbawiona prywatności i swobody posiadania rzeczy osobistych, znajdując się w relacji podporządkowania;

- aktywność podopiecznych jest ściśle wyznaczana przepisami obowiązującego prawa, regulaminu itp.;

- relacje pomiędzy podopiecznymi a personelem są oparte na negatywnych stereotypach, co ma odzwierciedlenie w sposobie określania personelu przez pensjonariuszy i pensjonariuszy przez personel oraz w postawie konfrontacyjnej;

- cały system kar i nagród, przewidziany za określone zachowania pensjonariuszy;

- podkultura (drugie życie) tworzona przez podopiecznych, którzy w ten sposób manifestują swój protest wobec pozbawienia ich prywatności i regulowania wszelkiej aktywności; przystąpienie do jakiejś nieformalnej grupy jest wyrazem podejmowania decyzji przez podopiecznych;

²³ Ibidem.

- fizyczna bariera ustanawiająca granicę oraz oddzielająca instytucję totalną od świata zewnętrznego;
- ponowne przystosowanie podopiecznych do warunków poza instytucją totalną jest zazwyczaj bardzo utrudnione, np. w wyniku pryzonizacji lub wyuczonej bezradności²⁴.

Najistotniejszą cechą instytucji totalnych jest łamanie wszelkich barier. Wykonywanie wszystkich czynności odbywa się w tym samym miejscu, pod nadzorem tych samych zwierzchników. Podczas wykonywania tych czynności człowiek nie przebywa sam – wręcz przeciwnie, w każdym momencie towarzyszą mu inne osoby przebywające w danej instytucji. Ponadto każdą z osób traktuje się jednakowo i wymaga się od niej tego samego, a codzienne czynności są ściśle wyznaczone w ten sposób, że każda z nich nieuchronnie prowadzi do z góry już założonej czynności następującej bezpośrednio po niej. W ten sposób zostaje stworzona cała sekwencja czynności narzuconych przez system jawnych, formalnych reguł, które są wykonywane pod fachowym nadzorem kierownictwa. Działania te mają na celu stworzenie jednego racjonalnego planu, służącego urzeczywistnianiu oficjalnych celów instytucji. Narusza to autonomię działania jednostki, gdyż każdy szczegółowy rozkład czynności pozbawia jednostkę możliwości indywidualnego zrównoważenia własnych potrzeb i celów²⁵.

Młodzieżowy ośrodek wychowawczy i młodzieżowy ośrodek socjoterapii są zarówno placówkami izolacyjnymi, jak i instytucjami totalnymi, gdyż występują tam:

- ograniczenie dotychczasowej wolności i swobody wychowanków
- pokój jest monitorowany dość często przez wychowawców, osłabienie więzi z rodziną i środowiskiem koleżeńskim, poczucie wyobcowania;
- formalizm – pobyt wychowanka jest regulowany szeregiem regulaminów i innych przepisów, często dla niego niezrozumiałych;
- orientacja na wykonywanie zadań – ściśle zaplanowany dzień, życie w jednym miejscu i przymusowe wykonywanie zadań wprowadza w życie wychowanków schematyczność działań (to harmonogram dnia decyduje, kiedy mają się obudzić, kiedy jeść, sprzątać czy uczyć się);
- wyraźny podział na personel i wychowanków – sprzeczne interesy i stereotypowe myślenie obu grup tworzą postawy antagonistyczne²⁶.

²⁴ M. Kuć, *Prawne podstawy resocjalizacji*, C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 132.

²⁵ E. Goffman, *Instytucje totalne...*, s. 16, 46.

²⁶ I. Motow, *Perspektywa skutecznej resocjalizacji nieletnich. Możliwości i bariery*, www.ore.edu.pl/stronaore/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=170:materiay-z-konferencji-nt.-warunki-resocjalizacji-i-rewalidacji-nieletnich-w-kontekciwyrownywania-szans-edukacyjnych-midzyregionami&Itemid=1165# [dostęp: 3.04.2014].

Jednym z oficjalnych celów instytucji totalnej jest ukształtowanie ich pensjonariuszy zgodnie z pewnymi idealnymi wzorcami: „Tu pracuje się nad produktami i przedmiotami, a nie nad świadczeniem usług, przy czym produktami i przedmiotami są ludzie”²⁷. Często personel takiej instytucji stosuje automatyczną identyfikację pensjonariusza. Gdy pojawi się nowy pensjonariusz, członkowie personelu automatycznie zakładają, iż musi to być taka osoba, którą powinna zająć się właśnie ta instytucja, np. jeżeli osoba przebywa w więzieniu, to musi być przestępcą, a jeśli w szpitalu psychiatrycznym, to musi być chora. Taka automatyczna identyfikacja stanowi swoisty i podstawowy mechanizm sprawowania kontroli społecznej²⁸.

Pobyt w instytucji totalnej wymusza na wychowankach młodzieżowych ośrodków wychowawczych i młodzieżowych ośrodków socjoterapii adaptację do warunków, gdzie panują odmienne zasady (większy dystans, ograniczenie zaufania, manipulacja itp.) niż w warunkach naturalnych. Dlatego wychowankowie stosują różne strategie w celu rozpoznania przepisów i roli wychowawców oraz innych podopiecznych, aby w zastanych warunkach osiągnąć maksimum korzyści, nie wchodząc w kolizję z innymi osobami. Kierują się przy tym racjonalnymi wyborami w celu osiągnięcia osobistych celów i zabezpieczenia własnych interesów, a także poniesienia jak najmniejszych strat. Konsekwencją umieszczenia wychowanka w ośrodku jest uruchomienie mechanizmu stygmatyzacji. Aby poradzić sobie ze społecznym naznaczeniem, wychowankowie przyjmują określone style adaptacji instytucjonalnej, które redukują napięcie motywacyjne wynikające z wewnętrznej atrybucji naznaczenia i przypisania sobie atrybutów piętna²⁹.

System wychowania i resocjalizacji w instytucjach resocjalizacyjnych można określić jako całokształt rozwiązań organizacyjnych i metodycznych, dotyczących działalności tych instytucji. Charakter tego systemu zależy od celów i zadań danej placówki resocjalizacyjnej, jak również od stopnia zdemoralizowania dzieci i młodzieży w niej przebywających oraz od kadry pedagogicznej. Instytucje resocjalizacyjne mają być, z jednej strony, miejscem odbywania orzeczonego przez sąd rodzinny środka wychowawczego lub poprawczego (w pewnym sensie rozumianego jako odbywanie kary), z drugiej zaś – mają pełnić funk-

²⁷ E. Goffman, *Instytucje totalne...*, s. 80.

²⁸ Ibidem, s. 89.

²⁹ M. Gawęcka, *Transpozycja wychowania instytucjonalnego w świetle analizy porównawczej instytucji totalnej i symbolicznej*, [w:] R. Szczepanik, J. Wawrzyniak (red.), *Opieka i wychowanie w instytucjach wparcia społecznego. Diagnoza i kierunki rozwoju*, Wyd. AHE w Łodzi, Łódź 2012, s. 25-26.

cje placówki resocjalizacyjnej, opiekuńczo-wychowawczej i dydaktycznej³⁰.

Istotne jest to, iż wychowanie resocjalizujące przebiega w specyficznych warunkach i to bezpośrednio one wpływają na jakość i efektywność. Warunki, które panują w placówkach resocjalizacyjnych, nie służą odbudowie mechanizmów kontroli wewnętrznej i tym samym stanowią źródło nieefektywności procesu resocjalizacji³¹. Ten problem podkreśla Andrzej Bałandynowicz³², który uważa, że stosowanie metod i środków nieadekwatne do indywidualnych potrzeb osoby, ekspozycja dyscypliny formalnej, zubożenie oddziaływań kulturalno-oświatowych – nie sprzyjają, a często wręcz uniemożliwiają wyrobienie u wychowanków właściwych mechanizmów motywacji i zachowań. Większość podopiecznych wymaga raczej oddziaływań terapeutycznych i wychowawczych.

Zdaniem Przemysława Frąckowiaka

definicja skuteczności wychowania resocjalizacyjnego sprowadza się do określenia (spełnienia) trzech podstawowych warunków: możliwie szybko, możliwie tanio, możliwie dobrze, czyli by w możliwie jak najkrótszym czasie, przy jak najmniejszym nakładzie sił i środków, osiągnąć efekt tożsamy bądź zbliżony do zakładanego w indywidualnym planie resocjalizacji³³.

Najczęstszym zarzutem stawianym wobec instytucjonalnych form opieki nad dzieckiem jest to, iż możliwości placówek w znacznym stopniu rozmiągają się z realnymi potrzebami ich wychowanków. Wychowawcy pracujący w omawianych placówkach nie są w stanie zastąpić podopiecznemu indywidualnej opieki i uczucia adresowanego tylko do niego, co jest specyfiką kontaktów w rodzinie i co mogłoby zapobiec pojawieniu się syndromu deprywacji, czyli choroby sieroczej³⁴. Wychowanków przebywających w placówkach łączy, oprócz podobnej historii, doświadczenie odrzucenia, a co za tym idzie, obniżenie poczucia własnej wartości. W następstwie pojawia się brak bezpieczeństwa, przynależności, utrata sensu życia i motywacji do jakichkolwiek wysiłków³⁵. W warunkach sztucznego środowiska instytucji resocjali-

³⁰ R. Borowski, D. Wysocki, *Instytucje wychowania...*, s. 26-27.

³¹ E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2009, s. 290.

³² A. Bałandynowicz, *Style postępowania z recydywistami w warunkach próbacji*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1992, s. 21.

³³ P. Frąckowiak, *Kierunki rozwoju resocjalizacji w polskich zakładach dla nieletnich*, Gramond, Poznań-Środa Wielkopolska 2009, s. 127.

³⁴ A. Wąsiński, *Dziecko. Rodzice. Adopcja. Ontologiczne i psychospołeczne aspekty rodzinnych form opieki zastępczej*, Impuls, Kraków 2005, s. 49.

³⁵ J. Sobel, *Rodzinne formy opieki – realna szansa dla dzieci zagrożonych patologią społeczną*, [w:] I. Bienkowska (red.), *W kręgu resocjalizacji i wybranych zagadnień opiekuńczo-wychowawczych*, t. 1, Wyd. Scriptum, Gliwice-Kraków 2009, s. 194-195.

zacyjnej, do którego przystosowują się wychowankowie, niemożliwe wydaje się ustalenie, co miałyby być oznaką (miernikiem) skuteczności resocjalizacji, a tym samym – czy w konkretnym przypadku można już zakończyć wykonywanie środka wobec nieletniego³⁶.

Na skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych nieletnich w placówkach resocjalizacyjnych mają wpływ takie czynniki, jak:

- względy endogenne i osobowościowe;
- względy społeczne i trening społeczny, jakich doświadczyli wychowankowie przed umieszczeniem w placówce resocjalizacyjnej i w trakcie pobytu w niej;
- niedokładność i błędy diagnostyczne poprzedzające konstrukcję indywidualnego programu resocjalizacyjnego;
- wadliwa, niekonsekwentna, mało kreatywna lub nieumiejętna realizacja tego programu;
- niedostateczna lub niemożliwa praca z rodziną wychowanka;
- bardziej formalna niż resocjalizacyjna kuratela sądowa, nierealizująca prawidłowo albo nierealizująca wcale zadań wychowawczych wobec wychowanków zwalnianych warunkowo;
- zbyt niski profesjonalizm personelu;
- zaburzenia w obszarze organizacji i zarządzania funkcjonowania placówek resocjalizacyjnych;
- nieadekwatność systemów resocjalizacyjnych w odniesieniu do konkretnych sytuacji i realiów społecznych³⁷.

Według Dariusza Sarzały³⁸ jednym z czynników warunkujących skuteczność resocjalizacji penitencjarnej jest wsparcie społeczne. Można je postrzegać jako pomoc kierowaną do poszczególnych osób lub grup w sytuacjach trudnych, których samodzielnie nie są w stanie konstruktywnie rozwiązać. Krystyna Ostrowska określa wsparcie społeczne jako proces „podczas którego jedna osoba lub grupa osób ułatwia innej osobie lub grupie zaspokojenie jej potrzeb fizycznych, psychicznych i duchowych lub zewnętrznych w pokonywaniu utrapień,

³⁶ A. Nowicka-Chachaj, G. Rdzanek-Piowar, *Resocjalizacja w środowisku otwartym – międzynarodowe standardy, ustawodawstwo polskie i praktyka ostatnich lat*, [w:] I. Pospiszyl, M. Konopczyński (red.), *Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego*, Wyd. Pedagogium, Warszawa 2007, s. 121.

³⁷ H. Machel, H. Lenczewska, *Resocjalizacja młodzieży w warunkach izolacji społecznej – idea, możliwości i perspektywy*, [w:] T. Sołtysiak, J. Sudar-Malukiewicz (red.), *Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Wyd. Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2003, s. 438.

³⁸ D. Sarzała, *Znaczenie podmiotów wsparcia społecznego w procesie resocjalizacji penitencjarnej*, [w:] A. Rejzner, P. Szczepaniak (red.), *Terapia w resocjalizacji. Ujęcie praktyczne*, cz. 2, Wyd. Akademickie Żak, Warszawa 2009, s. 175–202.

trudności, frustracji i stresu dnia codziennego”³⁹. Autorka wymienia następujące rodzaje i formy wsparcia, w zależności od rodzaju występujących trudności i ich uwarunkowań:

- informacyjne - przekazywanie niezbędnych informacji w celu osobistego zaangażowania się w zaspokojenie potrzeb, podejmowanie decyzji, rozwiązywanie problemów i konfliktów wewnętrznych i zewnętrznych; dotyczy ono wszystkich dziedzin ludzkiego życia w wymiarze biologicznym, psychicznym, społecznym i duchowym;

- emocjonalne - koncentruje się na empatycznym rozumieniu i odczuwaniu przez osoby je świadczące sytuacji osoby, która nie radzi sobie z zadaniami rozwojowymi, oczekiwaniami i wymaganiami życia społecznego, respektowaniem i internalizowaniem norm moralnych, społecznych, obyczajowych, prawnych; nie potrafi radzić sobie z lękiem, poczuciem krzywdy, niedowartościowaniem, poczuciem winy;

- wartościujące - polega głównie na okazywaniu uczuć uznania, akceptacji; potwierdzeniu znaczenia i wartości danej osoby dla życia społecznego;

- moralne - polega na udzielaniu pomocy w urzeczywistnieniu wartości, które dana osoba ceni, lecz sama nie jest w stanie przeciwstawić się zewnętrznym naciskom, powodującym zachowania sprzeczne z określonymi wartościami i normami;

- duchowe - jego celem jest ułatwienie poznania, zrozumienia oraz realizowania potrzeb transcendentnych, religijnych;

- materialne - dostarczenie różnego rodzaju środków materialnych ułatwiających readaptację społeczną.

W udzielanym wsparciu społecznym istotne jest to, że pomaganie innym stanowi jedną z powszechnie cenionych wartości i umożliwia osobie lub osobom rozwój w kierunku przejęcia odpowiedzialności za swoje własne decyzje i działania, a także samodzielne funkcjonowanie społeczne i dalszy rozwój.

Tadeusz Wolan⁴⁰ uznał, iż skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych sprzyja sprawność organizacyjna placówek wychowawczo-resocjalizacyjnych. Jego zdaniem, wśród najlepiej rokujących na przyszłość modeli kierowania organizmami gospodarczymi i społecznymi (zgodnie z teorią organizacji i zarządzania) znajduje się koncepcja uczącej się organizacji, która uwzględnia kategorię aspektu zmiany. Ucząca się orga-

³⁹ K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna*, Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2008, s. 285-286.

⁴⁰ T. Wolan, *Sprawność organizacyjna placówek wychowawczo-resocjalizacyjnych w aspekcie reguł uczenia się przez doświadczenie (raport z badań)*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 65-83.

nizacja zakłada odchodzenie od prymatu części składowych do prymatu całości, od prawd absolutnych do spójnych interpretacji, od jednostki do społeczności, od rozwiązywania problemów do ich tworzenia.

Placówki resocjalizacyjne, w tym młodzieżowe ośrodki wychowawcze i młodzieżowe ośrodki socjoterapii (w których znajdują się grupy wychowawcze funkcjonujące jako mikrosystemy wychowawcze) powinny być profilowane pod kątem wykorzystania i wyzwalań potencjału twórczego u wychowanków, stymulowania i ułatwiania rozwoju zainteresowań, uzdolnień i oczekiwań samorealizacyjnych. Istotne jest również powołanie specjalistycznych placówek resocjalizacyjnych, np. dla osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych⁴¹.

Zdaniem Józefa Rejmana i Anny Sak-Styczyńskiej⁴² dla efektywności profilaktyki i zwalczania przestępczości najważniejsze są:

- opieka społeczna i pomoc społeczna, która nie sprzyja stygmatyzacji, marginalizacji i wykluczeniu oraz nie tworzy i nie utrzuca dyskryminujących i upokarzających stratyfikacji społecznych;

- polityka oświatowa (edukacyjna), skutecznie pełniąc funkcje kompensacyjne i niesprzysięgając segregacji, dyskryminacji oraz naznaczaniu uczniów; która tworzy warunki do powstawania, rozwoju i utrwalenia więzi społecznych (koleżeństwa, przyjaźni) i zapobiega rozwojowi postaw antyspołecznych, zwłaszcza ucząc wrażliwości na drugiego człowieka oraz szacunku dla zasad i norm współżycia między ludźmi;

- polityka kryminalna, która preferuje środowiskową działalność profilaktyczno-interwencyjną i nie sprzyja tendencjom prowięziennym, zaś uwzględnia zasadę indywidualizacji karania, resocjalizacji oraz stosuje zróżnicowane, nowoczesne metody oddziaływania w naturalnym środowisku, bez wykorzystania izolacji (używanej tylko w stosunku do najbardziej zdemoralizowanych przestępców) wobec nieletnich i młodocianych sprawców przestępstw sytuacyjnych, przypadkowych.

Witold Kędzierski⁴³ uważa, że w celu uzyskania skuteczności reintegracji społecznej, prowadzonej w warunkach izolacji więziennej,

⁴¹ B. Zajęcka, A. Kamiński, *Resocjalizacja nieletnich w warunkach młodzieżowego ośrodka wychowawczego – teraźniejszość i przyszłość*, [w:] A. Jaworska (red.), *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, Impuls, Kraków 2009, s. 353.

⁴² J. Rejman, A. Sak-Styczyńska, *Sprawność systemu profilaktyki i resocjalizacji warunkiem efektywności oddziaływań*, [w:] Z. Bartkiewicz, A. Węgliński (red.), *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 71–72.

⁴³ W. Kędzierski, *Organizacyjno-prawne i psychospołeczne uwarunkowania resocjalizacji instytucjonalnej (wybrane aspekty)*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009, s. 302–306.

należy określić właściwy parytet między ważnością funkcji izolacyjnej a resocjalizacyjnej. Ponadto autor ten wskazuje, iż przyszłość resocjalizacji to resocjalizacja pozainstytucjonalna, szczególnie predeiktualna, czyli wyprzedzająca pewne patologiczne stany i zjawiska społeczne lub niedopuszczająca do ich rozwinięcia, opierająca się na systemie profilaktyki (np. *streetworking*).

W krajach zachodnich zarysowuje się tendencja do ograniczenia liczby i wielkości placówek opieki instytucjonalnej, która jest droga i nieefektywna. Alternatywę dla opieki instytucjonalnej, oprócz opieki zastępczej, stanowią realizowane programy pomocy, ukierunkowane na rodzinę:

- programy wspierania rodziny (*family support services*);
- programy działające w oparciu o rodzinę (*family based services*);
- intensywna pomoc w utrzymaniu rodziny (*intensive family preservation services*).

Głównym celem wspomnianych programów jest udzielenie takiego wsparcia, aby dziecko mogło pozostać w rodzinie. Programy opierają się na zasobach własnych rodzin, a nie na deficytach. Ich zadaniem jest umocnienie rodziny poprzez pomoc w uzupełnieniu kompetencji, aby nie uzależniła się od pomocy świadczonej przez służby socjalne⁴⁴.

Obecnie w Ameryce Północnej, Australii i Europie bardzo mocno rozwija się *What works movement in corrections*, jako przeciwwskazywany do nurtu *Nothing works*⁴⁵. Jego celem jest zidentyfikowanie warunków skutecznych interwencji korekcyjnych. W literaturze można się też spotkać z określeniem *evidence based criminal policy*, czyli polityka kryminalna oparta na wynikach badań naukowych, co w naukach społecznych oznacza politykę kształtowaną na podstawie wyników badań naukowych ukazujących określone efekty podejmowanych działań⁴⁶. Edward J. Latessa i Christopher Lowenkamp⁴⁷ uważają, że *What works* jest podejściem wypracowanym na bazie wieloletnich doświadczeń wielu naukowców, którzy stwierdzili, iż wskaźnik recydywy można znacznie zmniejszyć poprzez odpowiednio zaprojektowane programy, uwzględniające zasady skutecznej interwencji. Do tych zasad należą: zasada ryzyka (*risk principle*), zasada potrzeb (*need principle*), zasada

⁴⁴ M. Kaczmarek, *Reforma systemu opieki zastępczej – doświadczenia europejskie*, „Remedium” 2007, nr 6, s. 18–19.

⁴⁵ Por. R. Martinson, *What works? – questions and answers about prison reform*, „The Public Interest” 1974, no. 35.

⁴⁶ B. Stańdo-Kawecka, *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja” 2010, nr 1, s. 114–115.

⁴⁷ E. J. Latessa, C. Lowenkamp, *What Works in Reducing Recidivism?*, „University of St. Thomas Law Journal” 2006, vol. 3, s. 251–252.

korekcyjnego działania (*risk treatment* – w tym miejscu należy wspomnieć, iż *treatment* nie ma dobrego odpowiednika w języku polskim, zatem w kontekście resocjalizacji proponuje się tłumaczenie *treatment* jako „korekcyjnej interwencji, działania”) oraz zasada dokładności (*risk fidelity*). Więcej na ten temat pisze Mariusz Sztuka⁴⁸.

5. Podsumowanie

Na przełomie XX i XXI w. nastąpiło odejście od modelu opiekuńczego na rzecz modelu jurydycznego w wyniku zmiany polityki karnej. Coraz częściej eksponuje się zagrożenia ze strony nieletnich oraz wskazuje, iż polityka „nadmiernej łagodności” wobec nich niesie zgubne skutki, m.in. wzrost zachowań przestępczych. Jak podkreśla Andrzej Gaberle, „w miejsce nieletniego zagrożonego przez negatywny wpływ społeczny, a więc wymagającego pomocy, pojawił się nagle nieletni zagrażający innym, który ponosi odpowiedzialność za swoje uczynki i wymaga surowego traktowania”⁴⁹.

Zgodnie z modelem jurydycznym nieletni jest osobą zdolną do ponoszenia odpowiedzialności prawnej za swoje czyny i można mu przypisać winę jako sprawcy. W myśl prawa nieletni, mimo pozostawania na niższym niż dorośli poziomie rozwoju psychicznego, społecznego i fizycznego, jest takim samym przestępcą, jak osoba dorosła, lecz może być potraktowany łagodniej. To łagodniejsze traktowanie nieletniego jest wynikiem jego zmniejszonej zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania postępowaniem⁵⁰. Model jurydyczny w żaden sposób nie uwzględnia rozwoju psychicznego nieletniego, w szczególności wykształcania się mechanizmów kontrolnych (wchodzących w skład struktur poznawczych) odpowiedzialnych za kontrolę sfery emocjonalno-popędowej⁵¹. Rozwój tych mechanizmów przebiega w czasie i jest uzależniony od fazy rozwojowej człowieka. Pełne wykształcenie omawianych mechanizmów następuje około 24.–25. roku życia. Nie oznacza to, że nieletni nie wie, jakiego czynu się dopuścił, ale to, iż stan jego struktur poznawczych nie pozwala mu na prawidłową ocenę swego czynu i społecznych skutków tego postępowania.

⁴⁸ M. Sztuka, *Efektywność oddziaływań w zorientowanym korekcyjnie modelu instytucji penitencjarnej. Doświadczenia amerykańskie*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr 1.

⁴⁹ A. Gaberle, *Reakcja na niepożądane zachowania małoletnich (zagadnienia podstawowe)*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. 29–30, s. 306.

⁵⁰ Ibidem, s. 304.

⁵¹ Por. J. Reykowski, *Procesy emocjonalne, motywacja, osobowość*, PWN, Warszawa 1992.

Model opiekuńczy nie zakłada „odpowiedzialności” nieletnich, rozumianej jako obowiązek poniesienia przez nieletniego konsekwencji przewidzianych w przepisach prawa w związku z określonym zachowaniem (odpowiedzialność prawna). Środki, jakie zostają orzeczone wobec nieletniego w myśl tego modelu, nie stanowią nałożonej na nich sankcji za ich zachowanie (konsekwencja osobistej odpowiedzialności), lecz są przejawem koniecznej ingerencji ze strony państwa w proces socjalizacji nieletniego; ingerencji, której forma musi być dostosowana do sytuacji nieletniego. Pozwala to na stosowanie zasady indywidualizacji przy wyborze orzekanego środka. W przypadku modelu jurydycznego brakuje tej zasady, gdyż nie uwzględnia się np. poziomu rozwoju nieletniego czy jego sytuacji społecznej. Zróżnicowanie sankcji może nastąpić tylko ze względu na okoliczności łagodzące lub znoszące odpowiedzialność, a nie zaś z powodu braku potrzeby orzekania środka⁵². Nasuwa się jednak pytanie, czy środki dostępne w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich (szczególnie te izolacyjne) nie mają charakteru karnego i nie są odbierane przez nieletnich jako kara? Czy umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w zakładzie poprawczym nie jest pozbawieniem wolności (w imię szeroko pojętego wychowania i korekcji)? Według Marka Heine⁵³ jednostka objęta resocjalizacją w warunkach izolacji znajduje się w specyficznych warunkach opresji, w których nie jest możliwe w pełni aktywne odpowiadanie na ofertę resocjalizacyjną, a wręcz nakazem jest jej odrzucenie i manifestowanie wrogości wobec osoby, która ją proponuje. Jeśli zastosowanie środka w postaci umieszczenia nieletniego w placówce resocjalizacyjnej miałoby się przyczynić do zresocjalizowania go, to istotne wydaje się opracowanie adekwatnego do potrzeb nieletniego systemu kierowania do odpowiednich placówek, z uwzględnieniem (po dokonaniu wnikliwej i wszechstronnej diagnozy) jego potrzeb edukacyjnych, szkolnych i terapeutycznych⁵⁴.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie przewiduje wskazania terminu trwania orzekanych środków, szczególnie izolacyjnych. Stanowi to istotny problem, gdyż długoletni pobyt w placówce nie przyczynia się do pozytywnej resocjalizacji⁵⁵. W praktyce oznacza

⁵² A. Gaberle, *Reakcja na niepożądane zachowania...*, s. 307–308.

⁵³ M. Heine, *Efektywność resocjalizacji i niektóre jej makrouwarunkowania*, [w:] M. Prokosz (red.), *Dewiacyjne aspekty współczesnego świata*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 48.

⁵⁴ M. Sitarczyk, *Przyszłość ośrodków resocjalizacyjnych. Realizm czy utopia?*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001, nr 2, s. 18.

⁵⁵ Por. K. Ptak, *Propozycje zmian systemowych w zakładach poprawczych a treści programowe na specjalności pedagogika resocjalizacyjna*, [w:] B. Urban (red.), *Aktualne*

to, iż jeden wychowanek może przebywać w młodzieżowym ośrodku wychowawczym np. 1 rok, a drugi 5 lat. Część autorów⁵⁶ uważa, że wskazanie terminu trwania środka jest błędnym rozwiązaniem, gdyż środki wychowawcze ukierunkowane są na korekcję osobowości i zachowania jednostki, a to stanowi zindywidualizowany proces i z góry nie można przewidzieć, jak długo będzie on trwał i jakie będą jego rezultaty. Jest to niewłaściwe założenie, wywodzące się z koncepcji behawioralnych⁵⁷. W przypadku dorosłych przestępców zawsze określony jest termin trwania orzeczonego środka. Czy można założyć, że kara pozbawienia wolności ma mieć na celu jedynie izolację?

W polskim modelu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich powinno się uwzględnić zalecenia międzynarodowe (szczególnie zawarte w Regulach Pekińskich⁵⁸ i Europejskich Regulach⁵⁹) dotyczące stosowania działań o charakterze „minimum interwencji”, w postaci stosowania krótkoterminowych środków zabezpieczających oraz związanej z tym strategii *diversion*, czyli unikania formalnego (sądowego) postępowania w sprawach nieletnich. Coraz częściej podkreśla się zasadność wprowadzenia zmian, szczególnie takich, które uwzględniałyby odpowiedzialność nieletniego za zachowania naruszające normy prawne (*restorative justice*)⁶⁰. Zmiany te są związane z koncepcją sprawiedliwości naprawczej (w myśl hasła: *The three R's* – *restitution, responsibility, reintegration*), której głównym celem jest naprawienie krzywdy wyrządzonej czynem przestępczym. Szerokie zastosowanie koncepcji sprawiedliwości naprawczej obowiązuje w angielskim modelu postępowania z nieletnimi (np. *reparation order* – obowiązek naprawienia szkody; *community order* – sankcje wykonywane w społeczności lokalnej). W Polsce stosowana jest mediacja dla nieletnich, lecz w małym zakresie. Według danych Ministerstwa Sprawiedliwości⁶¹, w 2010 r. 337 spraw zostało skierowanych do mediacji, w 2011 r. – 312, natomiast

osiągnięcia w naukach społecznych a teoria i praktyka resocjalizacyjna, Impuls, Mysłowice 2010, s. 332.

⁵⁶ V. Konarska-Wrzošek, *Problem potrzeby i celowości zmian...*; A. Gaberle, *Reakcja na niepożądane zachowania...*

⁵⁷ A. Bandura, R. H. Walters, *Agresja w okresie dorastania*, PWN, Warszawa 1968; C. Hillenbrand, *Pedagogika zaburzeń zachowania*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007, s. 71, 74; K. Pospiszyl, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.

⁵⁸ United Nations Standard Minimum Rules...

⁵⁹ European Rules for Juvenile Offenders Subject to Sanctions and Measures, 2008, <http://www.wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1367113&Site=CM> [dostęp: 22.09.2012].

⁶⁰ A. Gaberle, *Reakcja na niepożądane zachowania...*

⁶¹ Ministerstwo Sprawiedliwości, <http://ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje> [dostęp: 4.12.2012].

w 2012 r. – 322. Wskazane byłoby stosowanie koncepcji sprawiedliwego karania, czyli systemu probacji. W Polsce najczęściej stosowanym środkiem probacyjnym wobec nieletnich jest nadzór kuratorski⁶², mimo że ustawa dysponuje również innymi środkami probacyjnymi (opisanymi powyżej). Niestety, często środki probacyjne funkcjonują jako mechanizmy kontroli, zamiast stanowić narzędzia do społecznej reintegracji⁶³. Można byłoby wprowadzić jako środek probacyjny np. zawieszenie wymierzenia kary (środek ten obowiązuje tylko w przypadku umieszczenia w zakładzie poprawczym), co jest stosowane w Niemczech. Brakuje w polskim modelu środków wynikających z zastosowania zasady *continuous care*, czyli objęcia nieletniego kompleksowym oddziaływaniem również przez instytucje, które przejmą opiekę nad nim po odbyciu kary. Opieka postpenitencjarna zapewniona jest tylko osobom opuszczającym zakład karny. Nie ma natomiast opieki następczej w stosunku do młodzieży opuszczającej np. młodzieżowy ośrodek wychowawczy. Jednostka po opuszczeniu instytucji resocjalizacyjnej boryka się często z problemami finansowymi, bezrobociem, poczuciem beznadziejności sytuacji i poczuciem bezradności. W związku z tym opieka następcza powinna również mieć charakter socjalny, pomocowy⁶⁴.

Jak wskazuje Marek Konopczyński⁶⁵, od jakiegoś czasu mają miejsce spory i dyskusje nad istotą procesu resocjalizacji pomiędzy środowiskiem prawniczym i pedagogicznym. Najczęściej spór dotyczy odmiennej interpretacji i odmiennego definiowania roli kary, w tym kary izolacyjnej. To przez jej pryzmat następuje identyfikacja efektywności wychowawczej i społecznej procesu resocjalizacji.

Nauki prawne od lat uznają karę za aprioryczny fundament sprawiedliwości społecznej, doszukując się w swojej bazie teoretycznej i aplikacyjnej przede wszystkim jej retributywnych i sprawiedliwościowo-naprawczych funkcji. [...] Istotą myślenia prawniczego w jego wymiarze karnistycznym pozostaje więc zawsze określenie stopnia winy i adekwatnego do niej wymiaru kary⁶⁶.

⁶² K. Sawicka, *Probacyjne środki w profilaktyce i resocjalizacji nieletnich*, [w:] *Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności, 20-21 października 2000 r.*, Dział Wydawniczy Kancelarii Senatu, Warszawa 2001.

⁶³ R. Opora, *Refleksje na temat współczesnej resocjalizacji w kontekście jej efektywności*, „Resocjalizacja Polska” 2010, nr 1, s. 218.

⁶⁴ Por. K. Ptak, *Propozycje zmian systemowych...*, s. 332.

⁶⁵ M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Wyd. Pedagogium, Warszawa 2013, s. 16-17, 44-51.

⁶⁶ Ibidem, s. 46.

Natomiast

wiedza wynikająca z dorobku nauk humanistycznych i społecznych przełomu ostatniego wieku dowodzi, że kary kryminalne nie są w stanie zmienić na trwałe człowieka, a jedynie przymusić go do pozorowania, udawania, że się zmienił. Dowodzi również, że trwałej zmiany nie osiąga się regulacjami formalnymi, a jedynie żmudną pracą wychowawczą, opiekuńczą i terapeutyczną, opartą na założeniach profesjonalnej, metodycznej pomocy człowiekowi w jego przemianach tożsamościowych⁶⁷.

Zdaniem Marka Konopczyńskiego⁶⁸ pedagogika resocjalizacyjna pojmuje resocjalizację jako proces korzystnej zmiany jednostki nieprzystosowanej społecznie w jej wymiarze osobowym i społecznym. W tym procesie dostrzega się przewagę nagradzania nad karaniem, choć w uzasadnionych przypadkach akceptuje się także rolę karania wychowawczego. W tym aspekcie kara izolacyjna jest jedynie pretekstem do uzyskania określonego celu wychowawczego (zmiana tożsamościowa wychowanka lub trwała zmiana postaw i zachowań społecznych).

Istotnym zadaniem i wyzwaniem dla polskiej resocjalizacji jest zatem konieczność powiązania wszystkich oddziaływań resocjalizacyjnych (instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych) z całym systemem wychowawczym i profilaktyki oraz opieki społecznej. Działalność resocjalizacyjna nie może pojawiać się w momencie, kiedy zachodzi konieczność przezwyciężania zaburzeń powstałych w procesie uspołecznienia, które najczęściej są wynikiem dysfunkcjonalności systemu wychowawczego. Należy zintegrować te systemy, aby umożliwiły szybką reakcję już na początkowe symptomy zaburzeń procesu socjalizacji dzieci i młodzieży. Należy zwrócić szczególną uwagę na integrację różnych instytucji działających na rzecz dzieci, młodzieży i rodziny, które funkcjonują w społeczności lokalnej⁶⁹.

⁶⁷ Ibidem, s. 48.

⁶⁸ Ibidem, s. 49.

⁶⁹ Por. A. Ambrozik, *Spółeczność lokalna jako płaszczyzna funkcjonowania systemu profilaktyczno-resocjalizacyjnego*, „Resocjalizacja Polska” 2010, nr 1, s. 160.